

УДК 374.1 : 37.034

**Л.Л. Хоружа,**  
доктор педагогічних наук, професор,  
(Київський університет  
імені Бориса Грінченка)

### ЕТИЧНІ ОСНОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАНЬ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ ЛЮДИНИ

У сучасних умовах розвитку суспільства неперервна освіта людини протягом усього життя є об'єктивною потребою часу, невід'ємною складовою його розвою у всіх сферах. У Меморандумі неперервної освіти ЄС, одного з визначальних документів щодо розробки проблеми неперервної освіти, концептуальним стрижнем є сама людина, що розглядається як найвище європейське досягнення. Такий людиноцентричний підхід - показник гуманістичної сутності концепції неперервної освіти, її системоутворюючий компонент. Дійсно, основою успішного розвитку кожної держави завжди були і є люди, їх рівень освіти, вихованості. Від характеру та змісту соціального замовлення, яке виконує система освіти в сфері навчання та виховання підрастаючого покоління, залежить майбутнє держави, динаміка її соціально-економічного розвитку. У контексті неперервної освіти людина виступає активним суб'єктом діяльності, вона має рівний доступ до якісної освіти, професійно вдосконалюється в різноманітних освітніх формах, забезпечує собі високу якість життя, розвивається як особистість, визначає толерантне ставлення до культури, етнічної і мовної різноманітності людей у межах європейського простору тощо. Паралельно до навчальних навичок людини, які їй забезпечать освітній континуум протягом життя, виступають соціальні навички, загальнолюдські цінності. Саме вони спонукають особистість до постійного розвитку і саморозвитку, формують усталену мотивацію до навчання і професійного вдосконалення. Як зазначає відомий український вчений О. Савченко, "рушійними силами готовності людини до освіти впродовж життя є розвинена мотивація до навчання, сформованість таких особистісних якостей, які забезпечують внутрішню потребу активного освоєння людиною функцій нових соціальних ролей" [2, с 13].

Гуманістична основа стратегії розвитку неперервної освіти вимагає і відповідних педагогічних дій, які були б адекватні цьому виклику часу. Реалізація визначеної стратегії залежать від багатьох

об'єктивних та суб'єктивних факторів, серед яких найважливіше місце займає керівник навчального процесу - педагог у різних проявах цієї діяльності: консультант, викладач, тьютер тощо. Від його особистості, педагогічної позиції та методів великою мірою залежить утілення в життя головних засад неперервної освіти. На жаль, як зазначається у Меморандумі, "процес викладання та навчання не міняється вже півстоліття, незважаючи на всі зміни у суспільстві". Чого ж бракує у цьому процесі, що знижує його ефективність? Відповідь слід шукати не тільки у когнітивній площині навчальної діяльності, з, насамперед, у площині ментальній, етичній, які визначають систему ставлення педагога до себе як професіонала, своєї діяльності та всіх суб'єктів навчального процесу, відображають сформованість у нього основних гуманістичних принципів. Саме крізь призму педагогічної етики, такту, толерантності педагога можливо реалізувати основний людиноцентристський задум концепції неперервної освіти. У цьому контексті доцільно згадати також відоме висловлювання, що "відсутність моральної перспективи руйнує самі найпрекрасніші економічні плани".

Отже, спробуємо розібратися, як за допомогою педагогічної етики реалізуються гуманістичні засади неперервної освіти? Нагадаймо, що педагогічна етика - це відображення загальнолюдських стосунків, сутність морально-психологічної сторони діяльності педагога, професійна особливість його поведінки у взаєминах з усіма учасниками педагогічного процесу. Важливими завданнями педагогічної етики є:

- розробка моральних аспектів педагогічної праці як особливого виду людської діяльності;
- визначення вимог до професійної моралі вчителя;
- вивчення сутності та особливостей індивідуально-моральної свідомості педагога;
- дослідження характеру моральних взаємин педагога;
- розробка питань морального виховання та самовиховання.

У процесі професійної діяльності педагог здійснює різнопланову, багатофакторну дію на особистість учня. Він впливає на формування соціальної позиції вихованця шляхом передачі комплексу власних цінностей та ставлення до них, на процес залучення його до культури, сприяє розвитку особистісних ідеалів, зразків поведінки. Від характеру такого впливу залежить подальша взаємодія вихованця з різними соціальними об'єктами, ціннісний вибір, життєва мотивація.

Основними категоріями педагогічної етики є педагогічна справедливість, професійно-педагогічний обов'язок, професійна

честь та гідність. Як лікар не може порушити принципи медичної етики, так і вчитель має чітко дотримуватися вимог до його професійної моралі.

Насамперед слід зазначити найпоширеніші етичні вимоги ставлення педагога до особистості, які водночас і є своєрідними психолого-педагогічними законами взаємодії з нею:

- визначення людських прав, об'єктно-суб'єктне ставлення до співрозмовника;
- повага до всіх суб'єктів спілкування;
- педагогічний оптимізм; розуміння душевного стану учня;
- емпатійне ставлення до людини;
- ненасильницьке формування потрібних якостей;
- прагнення підняти авторитет кожної особистості;
- виявлення інтересу до справ і проблем учнів тощо.

Дотримання цих вимог - законів педагогічної етики - сприяє поступовому розвитку особистості, порушення - деформує, унеможливує її гармонійний розвиток. Еріх Фромм відзначав, що джерело мотивації, дотримання людиною норм поведінки слід шукати у самій людській природі - Грубе їх зневажання призводить до душевного і емоційного розладу. Доведено, що першоджерелом дезадаптивної поведінки дитини є певні аномалії в стосунках із дорослою людиною, ігнорування особистості, її прав, інтересів, потреб.

Етика займає у професійній діяльності педагога провідне місце, виступаючи системоутворюючим компонентом у структурі педагогічної професії. У межах реалізації завдань неперервної освіти етика педагога має цілісний характер і проявляється в різних аспектах. Розглянемо деякі з них.

*Змістовий аспект* відображає ступінь сформованості у педагога моральних особистісних і професійних гуманістичних цінностей, усвідомлення норм педагогічної етики. Адже, саме дотримання педагогом норм педагогічної етики впливає на вибір оптимального психологічного режиму навчання: знання закономірностей управління пам'яттю, увагою, волею та іншими пізнавальними та емоційно-вольовими процесами тих, хто навчається; вміння переключати і зосереджувати увагу, враховувати інтереси, здібності, темпи мислення учнів; розуміння їхнього психічного стану і настрою тощо. Відомий драматург, педагог К. Станіславський назвав етику "атмосферою розвитку таланта".

На жаль, етиці не вчать у педагогічних ВНЗ. Вважається, що етичний зміст закладено в контексті предметів психолого-

педагогічного циклу. Однак, як показала діагностика, таке безсистемне навчання не дає бажаних результатів. Студенти мають фрагментарну уяву про професійну етику, не володіють усім арсеналом засобів етичного впливу тощо. У деяких ВНЗ непедагогічного профілю у зміст професійної підготовки вже ввели спеціальні дисципліни етичного спрямування: "Етика бізнесу", "Етика сучасного менеджменту", "Юридична етика" тощо. У педагогічних вищих навчальних закладах й досі не введено курс "Педагогічна етика". Це є нагальною проблемою, яку необхідно вирішувати. У Київському університеті імені Бориса Грінченка розроблено програму і навчальний посібник курсу "Педагогічна деонтологія", які рекомендовані Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України студентам вищих навчальних закладів.

Посиленню етичного змісту професійної підготовки педагога також будуть сприяти відповідні критерії оцінки його практичної роботи. Сьогодні основу їх складають тільки результати моніторингу знань учнів (навченість учнів). Назріла необхідність розробки відповідних вимірів зусиль вчителя щодо мотивації навчальної діяльності учнів, впровадження різноманітних форм співробітництва з ними, педагогічної культури, етики, такту. Такий підхід нарешті дозволить відмовитись від контрольних функцій оцінювання і перейти до більш широкого аналізу якості навчально-виховного процесу та його результатів, буде стимулювати гуманістичну спрямованість діяльності вчителя.

*Особистісний аспект* прояву педагогічної етики визначається через професійно-особистісні якості педагога, які впливають на його позицію і спрямованість як суб'єкта діяльності, надають їй своєрідності та неповторності. Будь-які знання пропускаються людиною крізь афективно-ціннісні "фільтри", досвід, і набувають особистісного для неї значення.

Для реалізації гуманістичної позиції педагога важливою є сформованість на особистісному рівні *етичної центрації* педагогічної дії. Цей показник свідчить про рівень перетворень у свідомості вчителя об'єктивних етичних педагогічних цінностей у сферу суб'єктивних уявлень, цінностей, рефлексивного осмислювання, розвитку інтересу до обраної професії.

Центрація в гуманістичній психології і педагогіці розуміється як особливий спосіб взаємодії вчителя з учнями, що заснований на емпатії, конгруентному сприйнятті іншої людини. Відповідно до праць російського вченого А. Орлова, особистісна центрація вчителя є інтегруючою і системоутворюючою характеристикою діяльності

педагога, яка є визначальною у формуванні педагогічного стилю, позиції [3, с 142]. Етична центрація - це головна ціннісно-мотиваційна домінанта, в основі якої знаходяться базові гуманістичні принципи, які визначають мотиви етичної поведінки педагога: професійний інтерес до справ і проблем кожного учня; бажання допомогти, знайти педагогічні засоби це зробити; слідування педагогічному обов'язку, відповідальність та ін.

Для реалізації етичної центрації педагога найважливішим особистісним мотивом є духовне самовдосконалення, яке А. Маслоу назвав вершиною самоактуалізації, в основі якого - формування "Я - духовного". Аналіз характеристик особистості, що самоактуалізується, свідчить, що майже всі вони торкаються етичної сфери [1, с 90]. А саме:

- визнання себе, інших та природи;
- чутливість до проблем, які оточують людину;
- повага до всіх, з ким спілкується особистість;
- постійне бажання оцінки своїх дій;
- співчуття;
- доброзичливе почуття гумору;
- сприйняття дійсності такою, якою вона є та інші.

Отже, джерелом розвитку педагогічної етики на особистісному рівні може бути професійне самовизначення вчителя на етичних засадах.

*Процесуальний аспект* педагогічної етики віддзеркалює психологічні ресурси особистості, її професійні вміння, педагогічний інструментарій, сукупність дій, які використовуються для забезпечення ефективності педагогічного процесу.

Важливою процесуальною складовою є емоційно-почуттєвий, інтелектуальний фон спілкування, який створює педагог. На думку грузинського педагога-гуманіста Ш. Амонашвілі, етичність педагога по відношенню до учнів має подвійний результат: по-перше, створює загальну атмосферу взаємоповаги, невимушеності навчально-пізнавальної діяльності, по-друге, формує у слухачів етичні норми, моральну поведінку в суспільстві.

Психологи стверджують, що емоції та почуття мають збуджувальну силу по відношенню до різних видів людської діяльності. Інформація, яка йде від педагога, повинна бути відчута їм самим, тільки тоді до неї не будуть байдужі учні. Створення і підтримка емоційно-інтелектуального фону навчання, знання різноманітних засобів підтримки емоційного підйому в процесі пізнавальної діяльності, дозволяє педагогу уникнути використання дій, які суперечать нормам педагогічної етики, оптимізувати навчальний процес.

Педагог, який дотримується принципів педагогічної етики, керується основними закономірностями розвитку особистості, вимірює силу свого виховного впливу ще одним правилом - сбалансованим використанням прийомів індивідуальної педагогічної дії, який проголосив А. Макаренко: "Якомога більше вимогливості до людини і якомога більше поваги до неї". На шляху досягнення цієї рівноваги педагог формує свій індивідуальний стиль спілкування з учнями, обирає певні методи, прийоми навчання та виховання. Гармонійний психічний розвиток особистості прямо пропорційно залежить від кількості прийомів творення (щирість, доброта, повага, подяка, довіра, доручення тощо) і перебуває у зворотній залежності від використання прийомів гальмування (зауваження, покарання, погроза, осуд...) - Урізноманітнення форм навчальної роботи сприяє практичній реалізації цієї гуманістичної парадигми. Наприклад, діалогічні форми співпраці з учнями. До них можна віднести: парну, групову роботу, дискусії, колективну творчу діяльність, консультації одних учнів з іншими тощо. Останнє набуває популярності в наших освітніх установах. Консультант-наставник, чи "tutor", що походить від латинського "tueri" - захищати, оберігати, піклуватися.

Рівень сформованості педагогічної етики вчителя яскраво виявляє себе у конфліктних ситуаціях, де відбувається відповідний моральний вибір, трансформація педагогічних установок у практичну дію. У таких ситуаціях визначається педагогічний такт, як спеціальне вміння вчителя, міра впливу на особистість, його доцільність, доречність. Педагогічний такт є індивідуальним для кожного вчителя - це міра його продуктивного спілкування з учнями, що сприяє створенню оптимального морально-психологічного клімату в колективі.

Педагогічний такт характеризується вмінням педагога спостерігати, керувати своїми емоціями, бути уважним та справедливим до учнів, витриманим і толерантним. Такт - це одночасно і ефективний спосіб виховного впливу. Кожне зауваження, яке ми робимо учням, повинно піднімати авторитет вчителя і не принижувати гідність дитини. Розв'язуючи конфліктні ситуації, важливо:

*по-перше*, визнати реальний пріоритет особистості у педагогічному процесі та вимірювати результати своєї педагогічної праці не тільки успіхами в навчанні учнів, а і динамікою їх особистісного розвитку;

*по-друге*, приймаючи рішення у тій чи іншій конфліктній педагогічній ситуації, вчителю потрібно оцінити спрямованість своєї орієнтації на інтереси справи, психологічний клімат та взаємини в колективі, на самого себе, на офіційну субординацію. Саме такий

підхід дозволить встановити рівновагу ставлення до себе та інших, що і є основою дружби, любові, людяності. На підтвердження зазначеного, можна пригадати вислів Будди, сказаний дві з половиною тисячі років тому: "Справжня перемога - та, коли ніхто не програє, а виграють обидві сторони". Дійсно, перемога через згоду - це те, до чого прагне все наше суспільство, яке бажає бути правовим і жити згідно законів.

Таким чином, реалізація гуманістичної парадигми розвитку неперервної освіти як на теренах нашої країни, так і в Європі залежить від багатьох складових, але найважливіша з них має інваріантний характер - це педагогічна етика. Визначаючись через професійну поведінку вчителя, етика виступає вирішальним фактором формування людини не тільки гуманної, а й розумної, творчої, здатної до ініціативи та самовизначення, змотивованою на подальше професійне зростання і самовдосконалення протягом усього життя.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Колеченко А. К. Энциклопедия педагогических технологий : пособ. [для преподавателей]. - СПб. : Каро, 2001. - 386 с.
2. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : посіб. [для вчителів і методистів почат. навч.] / Олександра Яківна Савченко. - [2-ге вид., доп., перероб.]. - К. : Богданова А. М., 2009. - 226 с.
3. Орлов А. Б. Психология личности и сущности человека : парадигмы, проекции, практики : учеб. пособ. [для студ. психол. ф-тов вузов] / Александр Борисович Орлов. - М. : Логос, 1995. - 224 с.

УДК 373.3.091

А.Д. Цимбалару,  
докторант  
(Інститут педагогіки НАПН України)

#### СОЦІАЛЬНЕ ЗАМОВЛЕННЯ ЯК ЧИННИК ПРОЕКТУВАННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

*Постановка проблеми.* Соціальне замовлення шкільної освіти розуміють як певну систему різноманітних соціально-педагогічних завдань щодо індивідуалізації і соціалізації дитини, поставлених перед школою "соціальними суб'єктами різного рангу, у якості яких можуть виступати і соціум в цілому, і державні інститути, і будь-які

співтовариства (територіальні, етнокультурні, суспільно-політичні та ін.), і окремі індивіди" [6, с 22]. Вивчення соціального замовлення постає одним із провідних завдань, яке визначає ефективність результатів проектування педагогічних об'єктів. Тож, долучаючись до педагогічного проектування освітнього простору молодших школярів, розробники передусім мають здійснити аналіз соціального замовлення початкової освіти щодо якостей особистості й умов, у яких вона їх набуватиме.

*Аналіз останніх досліджень.* Усвідомлення актуальності проблеми зумовило активізацію її дослідження. У педагогічній літературі висвітлено результати вивчення соціального замовлення щодо проектування освітніх систем (М. Алексеев, А. Аношкін, В. Беспалько, Л. Гур'є, Е. Заїр-Бек, О. Зінченко, О. Коберник, Н. Лаптева, Д. Левітес, А. Лігоцький, С. Маркова, В. Монахов, М. Наказний, Б. Пальчевський та ін.), формування освітнього середовища школи (В. Болгарина, Л. Ващенко, В. Мелешко, О. Савченко, В. Ясвін та ін.) і освітнього простору як результату інтеграційних процесів (Н. Бастуй, С. Бондарева, О. Веряєв, С. Гершунський, В. Гинецінський, Б. Ельконін, Б. Серіков, В. Слободчиков, І. Фрумін та ін.).

*Формулювання цілей статті.* Натомість робіт, які висвітлюють проблему соціального замовлення початкової освіти щодо формування освітнього простору молодших школярів, нами виявлено не було.

*Виклад основного матеріалу.* Вивчення соціального замовлення відповідно до встановлених предметів проектування освітнього простору у школі I ступеня (шкільне середовище та діяльність учнів із його освоєння), вимагає виявлення запитів щодо затребуваних якостей особистості учня й умов, у яких вона їх набуває. Спираючись на сучасні гуманістичні орієнтири формування соціального замовлення, розглядатимемо його на кількох рівнях: міжнародної та державної освітньої політики, що визначає основні напрями розвитку освіти у світі, країні, а також з урахуванням потреб області, міста (району). Так, на міжнародному рівні соціальне замовлення регламентується міжнародними актами, які визначають провідні напрями розвитку освіти, а саме: Загальна декларація прав людини (1948 р.), Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950 р.), Конвенція про права дитини (1959 р.), матеріали міжнародної комісії ЮНЕСКО "Освіта: прихований скарб" (1997 р.) тощо. Аналіз означених документів дає змогу визначити сучасне замовлення освіти від світової спільноти, яка потребує людини: